Megnevezni a megnevezhetetlent

Január 27-ét Roman Herzog *német szövetségi elnök 1996. január 3-i proklamációja a nemzetiszocializmus áldozatainak emléknapjává jelölte ki. 1945-ben a hadra kelt Vörös Hadsereg ugyanis e napon szabadította fel a Hitler Harmadik Birodalma rémuralmának legjellemzőbb jelképévé vált auschwitzi koncentrációs tábort, milliók sírhelyét. A kezdeményezést csaknem egy évtizeddel később az ENSZ Közgyűlése is magáévá tette, 2005-ben a holokauszt nemzetközi emléknapjává nyilvánította.*

A történelemmondás és történelemírás a legbonyolultabb, szokatlan, újszerű, meg- és kimagyarázhatatlan, legriasztóbb és legrettenetesebb eseményekre is „kitermeli" az egy-kétszavas megnevezést. Azt a nevet, amellyel egyedivé, más hasonlókkal össze nem keverhetővé változtatja, a közemlékezetbe iktatja. Ez persze a többnyire szörnyen bonyolult események veszélyes leegyszerűsítéséhez vezethet, s az adott kifejezés tartalmi kiürülésének kockázatát is hordozza. Aki szépen kimondja a rettenetet, azzal fel is oldja – figyelmeztetett *Illyés* Gyula hajdanán.

Amikor *Eisenhower* amerikai tábornok az első, amerikaiak által felszabadított koncentrációs táborban tett látogatásakor a csontvázzá fogyott túlélőkkel, a már menthetetlenül vergődő betegekkel, a hegyekbe hordott tetemekkel, a további felhasználásra összegyűjtött teremnyi hajfürttel, aranyfogakkal, szemüvegekkel, cipőkkel, az emberbőrből készült lámpaernyővel, s más hasonló, emberi ésszel elképzelhetetlen borzalommal szembesült, azt mondta: erre nincsenek szavak. Ahhoz foghatót, amit *Hitler* náci birodalma követett el az európai zsidóság, a cigányság (szintik és romák) és más népcsoportok tervszerű, módszeres, kíméletlen, kegyetlen, tömeges, végső megsemmisítésüket célzó törvényesített és iparszerű irtásával – noha voltak történelmi előképei –, addig még nem zúdítottak az emberiségre.

*Holocaust*nak – eddigi ismereteink szerint – Elie *Wiesel*, koncentrációs táborokat túlélt memoárszerző, író, a későbbi Nobel-békedíjas aktivista-előadó nevezte először a 60-as évek végén, a 70-es elején. Angol nyelvi közvetítéssel (Frederick *Forsyth* Az ODESSA-ügyirat című regénye és fordításai révén) terjedt el világszerte. A kifejezés alkalmazását valószínűleg az áldozatok tetemei nagy részének a haláltáborok krematóriumaiban, égetőgödrökben, illetve az árulkodó tömegsírok felszámolásakor máglyák tüzén történő megsemmisítése hívhatta elő. (Egyes emlékezők szerint a századelő és a két világháború közötti idők néhány, sok áldozatot követelő pusztító tűzvészét is holokausztként emlegették a német lapok.)

A *holokausztun* ugyanis egy olyan összetett görög szó, amely a „holosz"-ból (értelme: teljes, egész) és a „kausztosz"-ból (elégett) tevődött össze, s már a bibliai időkben is ismert volt. Az ókori emberek az istenek (isten) jóindulatát az égieknek bemutatott áldozatokkal kívánták elnyerni. Többféle áldozatot ismertek. Terméseket, ételeket, leölt állatokat (sőt néhány kultúrában embereket) helyeztek el az oltáron, s azt vagy ott hagyták az enyészetnek, vagy felgyújtották és elégették. Az állatáldozatnál volt olyan, hogy csak a belsőségét, vagy valamely részét ajánlották fel, s olyan is, amikor teljes egészében a tűz martalékává, füstté és hamuvá tették. A *holokautóma, holokauszton*, majd latinosodva a *holocaustum*, a teljesen elégetett áldozat, illetve az ezt célzó eljárás volt. A fennmaradt írásokban *Xenophón,* a történetíró, egyik munkájában találjuk a szó a legrégebbi nyomát. Mivel az ősi zsidók is mutattak be hasonló áldozatokat, az ő hit- és szokásvilágukkal átszőtt „könyveket", a Biblia ma Ószövetségként ismeretes része – hetvenkét zsidó bölcs által felügyelt – görög nyelvű fordításában több helyen is megjelent. *Károli* Gáspár bibliafordítónk „égőáldozat" formájában magyarította.

A Holocaust az 1980-as évekre már világszerte ismert és közhasznált, mindennapi, általános és tudományos szakkifejezéssé vált, de a művészet világában is honosságot szerzett. (A magyar nyelv helyesírási szabályai szerint *holokauszt*nak írandó!) A későbbiekben a genocídium (népirtás) tértől és kortól független szinonimájaként kezdték használni, hogy az így említett esetek, folyamatok hasonló súlyosságát kellőképp érzékeltessék. (Az egy világháborúval korábbi örmény népirtás lett „*örmény holokauszt*", a még régebbi „*indián holokauszt*", de a szó leértékelődését, s a valós tragédiáktól való elszakadását is megfigyelhetjük. A kalandfilm címeként ismertté lett „Kannibál holokauszt" talán elegendő példa erre.)

Amikor a 70-es években a roma polgárjogi világmozgalom és a nemzeti cigány szervezetek, romaszövetségek igyekeztek elhelyezni vádiratukat a történelem és a közvélemény asztalán, igyekezvén rádöbbenteni a felnövekvő nemzedékeket arra a szörnyűségre, amit a nácizmus áldozataivá lett halottaik és élőik ellen éppúgy elkövettek, mint a zsidóság ellen – maguk is ezzel a szóhasználattal éltek. (*Elfeledett holokauszt, elhallgatott holokauszt, cigány holokauszt, roma holokauszt* stb.) A feladatot akkor abban látták, hogy a sorsközösséget, az „ugyanazt elszenvedést" hangsúlyozzák, ehhez pedig jól jött a már a zsidó holokausztként mindenütt megismert tartalom. Zsidó

körökben a szóforgácsolódás felerősítette, az igényt, hogy a holocaust helyett jóval inkább a *Soá* (angol írásmóddal: *Shoah*) legyen használatos. Az ellenérzések már kezdettől megvoltak, hiszen azt a bizonyos égő áldozatot, amire utalt, alapvetően önként adta valaki, s nem az adott áldozat teljes nemzetségének elpusztítása volt a célja (hogy irmagja se maradjon a Földön). Az éhen pusztulást, fagyhalált, agyonverést, kivégzést elszenvedettek, orvosi kísérletekkel, kínhalállal elpusztítottak, a végkimerülésbe, öngyilkosságba hajszoltak sokaságának ráadásul nem sok köze volt a lángokhoz. A Soá, az Encyclopedia of the Holocaust szócikkei szerint a zsidóság megsemmisítésével kapcsolatban az 1940-ben, Jeruzsálemben kiadott Sho'at Yehudei Polin című kiadványban volt olvasható. Megjelenése tehát jócskán megelőzte a holocaust ez értelmű fogalmának születését, de a zsidóságra várt iszonyatos szenvedések többségét is. A szó köznapi jelentése héberül egyébként: csapás, vész, veszedelem – tágabb értelemben pedig (a háború alatt történtekre való használat hatására): tragédia, pusztítás.

A 80-as évek derekán a roma történetírók is igyekeztek a vészkorszakra olyan kifejezést találni, amely elszakad a zsidók tragédiáján kívül sok mindenre használni kezdett holokauszt szótól, s ami elkülönülésével, elterjesztésével jobban reprezentálja a tényt, hogy a cigányság is kiirtásra ítéltetett. A *porrajmos* szó e célú alkalmazását Ian *Hancock* angliai roma nyelvész, nemzetközi roma aktivista, az Egyesült Államok Holocaust Emléktanácsának tagjaként kezdeményezte. Eredeti jelentését Hancock az általa ismert és használt rromani (vélhetően egy balkáni cigány, vagy otthonról vitt romanichal) dialektusban: felfalás, felemésztés tartalomként adta meg. A kifejezés gyorsan terjedt, bár gondot okozott, hogy több országban a roma értelmiség saját nyelvjárása kiejtés- és írásmódjához igazította. Így aztán *porajmos*, *poraimos*, *porraimos*, *phorraimos* formájában is alkalmazták, ami igazán nem segítette tudományos alkalmazását. (Gondoljunk csak arra, mennyire nehéz így például internetes forrásokat keresni, katalogizálni stb.!) Ráadásul nemcsak kiejtésbeli problémák adódtak. Kiderült, hogy ami az egyik nyelvváltozatban semleges, az a másikban súlyosan sértő. Magyarországi roma értelmiségiek, a lovári nyelvjárás alapos ismerői, az e nyelven alkotó irodalmárok: írók, költők, műfordítók, nyelvoktatók, újságírók, szociológusok tiltakoztak amiatt, hogy a szó mifelénk a nemi kitárulkozás értelemét hordozza. Magyarországi használatra tehát egy újabb alakzat, a *pharrajimos* vezettetett be. Mifelénk máig is ezt tekintik a korrekt változatnak. Nem szabad azonban azt sem elfelejteni, hogy a világ roma tudatú lakóinak jelentős része teljes nyelvcserén ment keresztül a történelme folyamán, így számukra egyáltalán nem eldönthető, hogy melyik változat mellett kötelezzék el magukat.

Ez a belátás munkálkodik mindazokban, akik egy új, egyértelmű, közösen és közös alakzatban használható kifejezést keresnek a cigány/roma holokauszt helyett. Marcel *Courthiade*, albániai születésű francia romológus, nyelvészprofesszor, kezdeményezésére terjed a *samudaripen*, illetve más dialektusokban a *samudaripe*. (Ez a szó a teljes kiirtást, mindenki legyilkolását jelenti.) Nemrég kezdte pályáját a *Kali Trash* is (ami eredetileg: fekete félelem; átvitt értelemben: sötét idők, gyászos idők). A szaporodó számú és alakzatú – a kutatást és értelmezést tovább nehezítő – megnevezések hatására jelen évtizedünkben egy másfajta mozgás is érzékelhető. Egyre több tudományos munka tér vissza a cigány/roma holokauszt fogalom-meghatározáshoz, és legfeljebb alcímként vagy zárójelben említi a roma nyelvi kísérletek valamelyikét (esetenként többjét).

Nevezzék, nevezzük azonban bárhogy is: azt a körmönfont népirtást, amit a náci uralom alatt, illetve szövetségesi rendszerében a zsidók és cigányok (…és szlávok, másként gondolkodók, ellenállók, fogyatékosok) ellen elkövettek – aminek testi-lelki sebeit a túlélők s a hátramaradók a halálukig hordják – soha meg nem bocsátható bűnként, az emberiség és az emberi kultúra eddigi története legsötétebb fejezeteként kell számon tartanunk.

Hegedűs Sándor

Kedves Barátunk!

Köszönjük, hogy a Filantróp Társaság Barátság Egyesületének – mely a BARÁTSÁG című folyóirat kiadója – juttatta személyi jövedelemadójának 1%-át: **54 832** Ft-ot. A pénzt a lap megjelentetésére fordítottuk. Kérjük, gondoljon ránk ismét, amikor 2015. évi személyi jövedelemadójának 1 százalékáról rendelkezik és kedvezményezettként a Filantróp Társaság Barátság Egyesülete adószámát:

18037511-1-43

tüntesse fel. Zárt borítékban, adóbevallásával együtt küldje meg az Adóhivatalnak.
Fontos, hogy Ön a borítékon megadja nevét, lakcímét és adóazonosító jelét is.

Köszönettel és tisztelettel:

Mayer Éva
elnök